

6D020500 «Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған Акабаева Мадина Отановнаның «Қазақ тіліндегі медиамәтіндердің лингвокогнитивтік аспектісі» (балаларға арналған телебағдарлама мәтіндері бойынша) тақырыбындағы диссертациясына

АҢДАТПА

Телехабарлар тілі қазіргі ғылымда философия, психология, стилистика, әлеуметтік лингвистика, прагмалингвистика салаларында қарастырылып, әр түрлі аспектілерде зерттеліп жүр. Қазақ тіл біліміндегі медиамәтіндерге қатысты зерттеулердің басым бөлігі баспасөз мәтіндерін қарастыруға арналған, ал қазақ тіліндегі теледидар мәтіндерін лингвистикалық тұрғыда зерттеулер өте аз. Сондықтан заманауи тіл білімінде теледидар мәтіндерін медиалингвистика аясында кешенді зерттеудің қоғамдық пікір қалыптастыруда, қоғамдық сананы көтеруде маңызы зор.

Қазіргі лингвистика ғылымындағы зерттеулерде адам факторына ерекше назар аудару үрдісі байқалады. Дәстүрлі қазақ лингвистикасында да, құрылымдық грамматикада да бұрын жеткілікті дәрежеде мән берілмеген адам мен тіл, тіл мен таным, тіл және ойлау, тіл және сана сияқты ұғымдарға назар аударыла бастады, өйткені бұл тілдің зерттелмеген жаңа аспектілерін тануға мүмкіндік береді.

Диссертациялық жұмыс қазақ тіліндегі балаларға арналған телебағдарламалар мәтіндерін (2010-2024 жж.) антропоэзектік парадигма аясында лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеуге арналған. Антропоэзектік парадигма адамзат тілін жүйелік-құрылымдық парадигмамен сабақтастыра зерттей отырып, оның қарым-қатынас құралы ретіндегі қызметімен қатар, ұлттың рухани, мәдени коды ретіндегі сипатын ашуды мақсат етеді және ұлттың бүкіл рухани қазынасын жинақтап сақтайтын тіл деректерін халық тарихымен, мәдениетімен, ой-танымымен, жан ілімімен бірлікте қарайды. Қазақ тіліндегі балаларға арналған телебағдарламалар тілін антропоэзектілік парадигма аясында когнитивтік аспектіде қарастыру – қазіргі тіл білімінің заманауи деңгейіне сәйкес аса өзекті мәселе.

Диссертацияда балаларға арналған қазақтілді телебағдарламалар мәтіндері жүйеленіп, тақырыптық-мазмұндық, жанрлық тұрғыда сараланды. Қазақ тіліндегі балаларға арналған телебағдарламалар лингво когнитивтік аспектіде алғаш рет зерттелді.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің негізгі мақсаты – балаларға арналған Отандық телебағдарламалар мәтіндерінің когнитивтік модельдер мен концептілер жүйесін айқындау арқылы қазіргі қазақ медиамәтіндерінің ұлттың рухани, мәдени коды ретіндегі сипатын ашу.

Бұл мақсатқа жетуде мынадай міндеттер белгіленді:

- тіл біліміндегі «медиамәтін» ұғымын зерттеуге теориялық тұжырымдарды саралап, медиамәтіндерді антропоэзекті парадигма когнитивті аспектіде қарастырудың әдіснамалық негіздерін айқындау;

- балаларға арналған медиамәтіндердің тақырыптық-мазмұндық, жанрлық классификациясын жасау, тілдік ерекшеліктерін дәйектеу;
- телебағдарлама мәтіндеріндегі тұрақты тіркестер, концептуалды метафоралар сияқты конитивтік бірліктердің қазақ медиабейнесін түзудегі танымдық қызметін анықтау;
- қазіргі қазақ медиамәтіндерінің антропоэзектік сипаты мен ұлттық кодын балаларға арналған телебағдарлама мәтіндерінің метафоралық және фразеологиялық тілдік бейнесі негізінде ашу;
- медиамәтіндердегі символдардың танымдық-ақпараттық құрал ретіндегі лингвокогнитивтік уәжділігін айқындау;
- медиамәтіндердегі балалардың әлем туралы ұлттық-мәдени танымын бейнелейтін «туған жер», «достық», «балалық шак» концептілерінің метафоралық модельдерін құру, медиакеңістіктегі концептуалдық мазмұнын анықтау арқылы аталған концептілердің менталды сипатын ашу.

Зерттеудің әдістері. Диссертацияны жазу барысында жүйелік талдау әдістері, концептуалдық талдау, когнитивтік интерпретация әдісі, метафоралық модельдеу, фреймдік талдау, контент-талдау, статистикалық талдау, сауалнама сияқты ғылыми зерттеу әдістері басшылыққа алынды.

Негізгі ережелері (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа да тұжырымдар), зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы. Диссертациялық жұмыста балаларға арналған қазақтілді телебағдарламалар тілін лингвокогнитивтік аспектіде зерттеу нәтижесінде төмендегідей тұжырымдарға қол жеткізілді:

1. Медиамәтіндерді тіл білімінің когнитивтік, прагматикалық, лингвомәдени, этнолингвистикалық т.б. бағыттарына сәйкес кешенді зерттеу – бүгінгі таңдағы медиалингвистика саласының міндеті болып табылады. Медиалингвистиканың зерттейтін мәселелері: медиамәтіндердің тілдік сананың қалыптасуына ықпалы, функционалдық және стильдік ерекшеліктері; прагматикалық қызметі; медиамәтін және медиадискурстың арақатынасы; медиамәтіндердің когнитивтік сипаты; медиамәтіндердің концептілік жүйесі.

2. Медиамәтіндердің негізгі белгілері: медиалық, ақпараттылық, ашықтық, мәдени детерминизм. Балаларға арналған медиамәтіндер медиалық (ақпараттық), фасцинация (тартымдылық), мультимодальділік, аксиологиялық, прагматикалық, интегративтілік, интерпретациялық сипаттарға ие.

3. Балаларға арналған медиамәтіндер жас ерекшеліктеріне байланысты: Бөбектерге арналған (0-3 жас); Мектепке дейінгі (3-7 жастағы) балаларға арналған; Кіші мектеп жасындағы (7-11) балаларға арналған; Жеткіншек жастағы балаларға арналған (11-15) телемәтіндер. Жанрлық-спецификалық түрлері: танымдық-ақпараттық, оқу-танымдық, ойын-сауық шоу бағдарламалар, спорттық ойын-сауық шоу бағдарламалар, көркем медиа.

4. Медиамәтін – әлемнің медиабейнесін жасаушы негізгі фактор. Балаларға арналған телебағдарлама мәтіндеріндегі символдар, концептуалды метафоралар, тұрақты тіркестер қазақ медиабейнесін түзуге қызмет етеді.

5. Паремиялық бірліктерді антропоэзектік бағытта зерттеу олардың ұлттық код ретінде танылуына бірден бір жол ашады.

6. Медиамәтіндердегі «дала», «шаңырақ», «қамшы» концептілері бала санасындағы қазақы ұлттық таным мен дәстүрлі тұрмыс салты арқылы модельденіп, ұлттық ерекшеліктермен кодталған ұғымдар арқылы репрезентацияланады. Медиамәтіндерде «балалық шақ», «туған жер», «достық» концептілерінің метафоралық модельдері мен фреймдік құрылымдары балалардың әлем туралы ұлттық-мәдени танымын бейнелейді.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығының негіздемесі. Зерттеудің нәтижелері мен тұжырымдары қазақ тіл біліміндегі медиалингвистика, когнитивтік лингвистикаға қатысты теориялық мәселелерді шешуге өз деңгейінде үлес қосады.

- диссертацияда алғаш қазақ тіліндегі балаларға арналған медиамәтіндер антропоэзекті парадигма қарастырылып, лингвокогнитивтік аспектіде зерттелді;
- балаларға арналған қазақ медиамәтіндерінің түрлері сараланып, жанрлық-тақырыптық топтарға жіктелді, лингвомедиалық ерекшеліктері анықталды;
- телебағдарлама мәтіндеріндегі символдар, концептуалды метафоралар, тұрақты тіркестер сияқты когнитивтік бірліктердің қазақ медиабейнесін түзудегі танымдық қызметі зерттелді;
- медиамәтіндерде кездесетін паремиялық бірліктер мазмұнындағы ұлттық код айқындалды;
- алғаш рет балаларға арналған Отандық телебағдарламалар мәтініндегі балалардың әлем туралы ұлттық-мәдени танымын бейнелейтін концептілердің менталды сипаты ашылды;
- Медиамәтіндердегі «балалық шақ», «туған жер», «достық», концептілерінің когнитивтік құрылып, өрісі айқындалды.

Зерттеу жұмысының ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі. Диссертация лингвистика ғылымының даму бағыттарына сәйкес келеді және Қазақстан Республикасының тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын, Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасында тіл саясатын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» 2023 жылғы 16 қазандағы №914 қаулысын жүзеге асыруға бағытталады.

Докторанттың әрбір жарияланымды дайындауға қосқан үлесі. Зерттеудің барлық кезеңдерінде, библиографиялық материал жинау, оларды іріктеу, тілдік материалдарды когнитивті лингвистика тұрғысынан талдаудан, зерттеу тақырыбының нәтижелері бойынша жарияланымдар дайындаудан көрінеді. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері диссертация тақырыбына толық сәйкес келетін баспа жұмыстарында жарияланды: оның ішінде ҚР ЖБҒМ-нің Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету

комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда 6 мақала, халықаралық ғылыми конференциялардың еңбектеріндегі 5 мақала жарияланды.